

Darreres troballes i estat actual de la recerca epigràfica a Catalunya

MARC MAYER, ISABEL RODÀ

Els darrers anys han produït a Catalunya nombroses novetats epigràfiques i, arran d'iniciar la recollida de materials per tal d'establir els complements als quatre volums de les *Inscriptions romaines de Catalogne (IRC)* fins ara publicats,¹ va semblar adient a l'organització d'aquesta Tribuna que féssim una breu presentació d'algunes inscripcions significatives.

Una bona part dels epígrafs que es recolliran a *IRC V* hauran estat publicats bé per nosaltres mateixos a *Fonaments* o a *Sylloge Epigraphica Barcinonensis* i d'altres ho hauran estat per competents investigadors, generalment en revistes especialitzades d'àmbit local.

Això no vol dir que no hi hagi un bon estol d'inèdits procedents de noves troballes arqueològiques o d'«excavacions» als magatzems de les nostres institucions museístiques.

Cal destacar entre els procedents d'excavacions els d'Empúries i els de Mataró i Badalona que han vingut a completar sèries epigràfiques ja de considerable volum, i també de vegades, fins i tot, a integrar altres fragments d'inscripcions ja conegudes. S'ha trobat també inscripcions de les quals teníem constància escrita o fotogràfica però que eren il·localitzables en el moment de la nostra primera publicació a *IRC*.

En la revisió d'aquests nous materials per tal d'establir els complements als volums d'*IRC*, hem aprofitat a més l'ocasió per a revisar altres materials epigràfics sobre suport ceràmic que normalment es relegaven a l'*instrumentum* dit *domesticum* i ara, amb més encert, *inscriptum*. Ho hem fet amb la intenció de completar la documentació sobre la circulació de l'escriptura romana a Catalunya i tenir així un pa-

1. París 1984-1997.

norama molt més complet del que els anglesos nomenen «*Literacy*» i els italians «*alfabetismo*», conceptes que corresponen globalment a la presència, l'abast i la penetració de la cultura escrita.

La vigència i l'actualitat d'aquest tipus d'estudi i de recerca, que està canviant la visió que teníem de la penetració i circulació de la cultura romana, fan que aquest complement, si bé obligatòriament selectiu, sigui indispensable a l'hora d'avaluar el que significa el *corpus* epigràfic romà de Catalunya.

D'altra banda, un estudi d'aquest tipus contribueix també al coneixement paleogràfic i a establir els nivells d'impregnació cultural que palesa la pròpia escriptura pel seu ús i per la seva forma.

Per tal de procedir ordenadament a la presentació d'alguns exemples, hem decidit de fer-ho tot agrupant-los temàticament. Caldrà, però, abans fer un repàs numèric al que tenim hores d'ara.

Tarragona ha augmentat en més d'un 50% les 1.080 inscripcions publicades el 1975 al *RIT*, d'acord amb la revisió de G. Alföldy per a la nova edició del *CIL II*₂ ja que són unes 500 inscripcions noves que s'han anat descobrint en aquests 26 anys. D'altra banda, la segona ciutat en importància de la província de Tarragona, *Dertosa*, té un *corpus* que suma un total de 34 inscripcions, entre les quals en comptem una de nova encastada en la façana d'una casa que dona a la Catedral,² es tracta d'una inscripció funerària que diu:

L(ucio) . VALERIO . [- - -]
 VERO . AN(norum) XXX [- - -]
 POMPEIA . CA++++S[- - -]

Si passem a la resta de províncies, comptem en l'actualitat a Lleida amb un total de 105 inscripcions, i a Girona amb 222 de les quals 23 han estat trobades a Empúries des de les darreres excavacions a partir del 1992. Les comarques de Barcelona han proporcionat 233 textos i el *corpus* de la ciutat de *Barcino* té 324 peces.

El que ara preferim nomenar, amb més propietat, *instrumentum inscriptum* abasta un nombre d'exemplars incalculable. Un recull dels més importants, tenint en compte només el que són inscripcions úniques, és a dir no fetes amb motlle i, per tant, no repetides, poden sumar ben fàcilment alguns milers; els fets amb motlle a casa nostra, comptabilitzant tan sols les matrius, uns centenars.

Una antologia que hem intentat sobre una variada selecció dels més il·lustratius, i tenint cura de la distribució territorial, es mou entorn dels 150 exemples que comprenen tot tipus de materials, objectes i procedències geogràfiques. Tot aquest material s'aplegarà en el cinquè i darrer volum de la sèrie *Inscriptions romaines de Catalogne*.

2. *CIL II*₂/14, fasc. 1, Berlin-Nova York 1995, p. 149-158, núm. 781-814 amb la bibliografia anterior. Cf. per a la inscripció nova, ARBELOA J. V.; MUÑOZ, J. H. «Una nova inscripció funerària de la *Dertosa* romana». *Nous Colloquis II*, Tortosa 1998, p. 19-24.

Volem presentar, doncs, en aquestes planes una petita tria d'inscripcions que agruparem temàticament, com hem dit més amunt.³

1. TERRITORI

Entre les que afecten el territori, podem destacar un epígraf trobat a Riudabella (Vimbodí) que pot documentar la denominada *lex de rudibus agris*, aplicada al sol de l'actual Catalunya, precisament durant l'estada d'Adrià a Tarragona el 122-123 dC. El text és el següent:⁴

EX (*hedera*) BENEFI[CI]O ADRIANI
 EGO S [-circ. 5-D]ESCRIPSI
 VAL[-circ. 3-]RGA TRANOPOS[I]
 [TAS FEST]VCA VINDICABER[IS]
 PRIVATAS

Aquesta peça, malgrat el seu mal estat de conservació, ens dona potser fins i tot el testimoni de la *vindicatio* per la *festuca* per a la transmissió de la propietat, la qual cosa tindria una implicació i transcendència jurídica molt important per a aquest text gravat en una roca només desbastada.

Una altra inscripció d'extraordinària rellevància pel que fa a la distribució del territori ha estat el terme de Montornès del Vallès.⁵ En la seva cara anterior es llegeix:

TERMIN[VS]
 AVGVSTALIS
 i a la lateral esquerra:
 [- -]++
 NE <N> SIVM

Es tracta del primer monument d'aquest tipus descobert a Catalunya i devia assenyalar els límits del territori dels *Baetulonenses* o dels *Barcinonenses*.

Per les característiques de la peça, cal situar-la en època d'August, en el moment de la reforma de la Via Augusta, amb el traçat del tram litoral i el seu amollonament, la construcció del pont del Diable i la fundació de la mateixa *Barcino*. La delimita-

3. Hem d'agrair la generositat de totes aquelles persones que ens han facilitat les informacions i l'accés a les peces durant els llargs anys de la nostra recerca; sense el seu ajut no hauria estat possible la publicació conjunta de les inscripcions de Catalunya.

4. MAYER, M. *Aspectes de la Catalunya del segle II*, Barcelona, 1997, pp. 11-12.

5. *IRC I*, 200 (dintre d'*IRC V*); JÀRREGA, R.; RODÀ, I. «El terminus Augustalis de Montornès: noves dades epigràfiques», *Lauro* 16 (1999), p. 5-12. Hem d'agrair el continu i valuós ajut d'A. Martín per a l'estudi d'inscripcions inèdites de la província de Barcelona; el cas d'aquesta peça n'és un exemple.

ció dels *agri* de les diverses ciutats entra perfectament dintre d'aquesta obra de re-estructuració i el terme de Montornès n'és una evidència arqueològica inestimable.

Pel que fa al pont del Diable, els darrers treballs a l'estrep de Castellbisbal han permès de documentar també en aquest indret les marques de les legions que el bastiren. Es tracta de tres marques segures, dues de la legió VI i una de la IV.⁶

2. ONOMÀSTICA

Les noves descobertes han proporcionat dades molt significatives pel que fa a l'onomàstica, que insisteixen en la importància dels *nomina* itàlics en les regions properes o abocades a la costa.

És el cas del *Farronius* documentat a l'Alt Penedès, a Vilobí (Guixerres de Baix). Llegim en un bloc de lumaquel·la el següent:⁷

C(aius) FARRONIVS C(ai) F(ilius)
 QUIETVS [A]NN(orum)
 XVIII + [c. 6]
 [c. 3]NA MATER FILIO

El gentilici, rar arreu, és testimoniats com a tal per primera vegada a la península Ibèrica i donades les característiques internes de la peça cal situar-la dintre del segle I i potser millor dintre de la primera meitat.

A la comarca del Vallès Oriental, volem fer esment de la troballa de la primera inscripció monumental al terme de Granollers. Es tracta del fragment d'un bloc de gres corresponent a un monument funerari datable a mitjan segle I dC i on es pot restituir el gentilici itàlic [O]PPIVS o [E]PPIVS.⁸

Ben interessant és l'altaret circular trobat a Can Modolell (Cabrera de Mar) dedicat per dos esclaus de l'emperador, *Successus* i *Elaine*, probablement santuari d'ambient mitraic. El text diu així:⁹

K(auti) . V(otum) . S(olverunt)
 SVCESSVS
 ELAINE
 CAESARIS

6. *Ad.* a IRC I, 1 a IRC V; GURT, J. M.; RODÀ, I. «L'obra romana del pont del Diable». A: *Pont del Diable, Taula Rodona, Martorell-Castellbisbal 1999*. [En premsa]

7. IRC I, 196 a IRC V. Hem d'agrair a M. Miret la informació sobre aquesta peça.

8. IRC I, 198 a IRC V; PARDO, J. «Primera inscripció romana localitzada a Granollers». *Lauro* 19 (2000), p. 5-9.

9. IRC I, 206 a IRC V; *Fonaments* 8 (1988), p. 201-201 i làm. 17-18; GARCIA, J.; CELA, X.; REVILLA, V. *Iluro. Una ciutat per descobrir*. Mataró 1999, p. 33.

En aquest mateix jaciment es va localitzar una petita placa de bronze llegida gràcies a l'ajut dels raigs X i que duia aquesta llegenda:¹⁰

M(arcus) . FLAVIVS . MOSCHVS
NEP[T]VNO . V(otum) . S(olvit) . L(ibens) . M(erito)

El nom del dedicant, *Flavius Moschus*, fa pensar en un llibert imperial d'època flàvia o en un dels seus descendents. Arribats en aquest punt, cal recordar que una altra plaqueta de la mateixa forma (*tabula ansata*) i dimensions fou trobada també a Can Modolell corresponent a un llibert d'un procurador de Vespasià.¹¹

3. ALTRES INSCRIPCIONS SOBRE SUPORT METÀL·LIC

Sense sortir del jaciment excepcional de Can Modolell, i en un altre ordre de coses, hem de dir que també s'hi va descobrir una *defixio* en plom que és la primera trobada al Maresme i una de les poques comptabilitzades a casa nostra.¹²

També sobre plom, una petita etiqueta de 2,2 x 3,1 cm fou regravada 2 o 3 vegades; el darrer rètol diu:¹³

RHVS AD IO[CVR]
SVRI(acum) VN[C]IA(e) o (rum) XII.

És a dir, 12 unces del *rhus* de Síria que és esmentat per Plini el Vell a la seva *His-tòria Natural* (NH XXIV, 129) com a component d'un valuós medicament.

Per tancar aquest apartat, esmentem el notable augment dels segells de bronze, la funció dels quals continua essent variada i difícil de determinar en algunes ocasions, segons posa de manifest un treball ben recent i meritori.¹⁴ Sis corresponen a la província de Barcelona, un a la de Lleida i tres a la de Girona.¹⁵

10. IRC I, 207 a IRC V; *Fonaments* 7 (1988), p. 229-230 i fig. 15.

11. IRC I, 89.

12. IRC I, 209 a IRC V.

13. IRC I, 231 a IRC V. Volem agrair a P. Padrós i M. Comas del Museu Municipal de Badalona les facilitats per a l'estudi d'aquesta inscripció.

14. CASTELLANO, A.-GIMENO, H.-STYLOW, A., «*Signacula*. Sellos romanos en bronce del Museo Arqueológico Nacional» *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, XVII (1999), p. 59-95.

15. IRC I, 199, 201, 204, 205, 211, 212, i cf. també *Fonaments* 6 (1986), p. 197-198, lám. 8, i *Ibidem* 9 (1996), p. 319-320, fig. 10-11; IRC II, 96 (?), inscripció perduda i testimoniada documentalment; IRC III 218, 219, 222. Totes aquestes inscripcions, contingudes a IRC V. Hem d'agrair a A. Jorba i a A. Rigo les facilitats per publicar dos segells de Can Cabassa (IRC I, 204-205), i a J. M. Nolla per haver-nos proporcionat les informacions i material per a l'estudi d'IRC III, 219.

4. INSCRIPCIONS DE CONSTRUCCIONS I ESPAIS PÚBLICS

Podríem començar per esmentar els dos epígrafs trobats molt recentment a *Iluro* gràcies a les intenses tasques d'arqueologia urbana que s'han dut a terme en els últims temps a la ciutat pel Servei d'Arqueologia del Museu de Mataró.¹⁶

Tenim d'aquesta manera la primera inscripció que usa com a suport el granit, en un gran bloc que devia anar a continuació d'altres, ara com ara no localitzats. Amb força desgast, puix que la inscripció va ser objecte de reutilització, hi llegim:¹⁷

[- - -FO]RVM o [- - -HYPAETH]RVM
[SEVIRI o VI VIRI] AVGVST(ales)

És un testimoni que cal integrar en el context de la monumentalització arquitectònica de la zona del fòrum d'època augustiana en què els sevirs augustals van tenir una incidència directa com a innegable poder fàctic de la ciutat puix que en una altra inscripció, trobada en la mateixa àrea davant de l'església de Santa Maria, podem restituir el text:¹⁸

[- - -PRO SE]VIRATV . GRATVITO . D[- - -]

Es tracta en aquest cas de la donació d'un personatge per a nosaltres desconegut que, en agraïment per haver-li estat concedit l'honor del sevirat sense el *munus* corresponent, va aixecar potser un pòrtic, si tenim en compte que aquest text fou gravat sobre un bloc de gres d'un epistili que també presenta inscrites en la seva cara interna unes grans lletres (25-23,5 cm): SE[- - -] que permeten suposar un altre esment als sevirs augustals.¹⁹

Un altre epígraf, també fragmentari, ha resultat molt revelador perquè ens ha conservat la part justa del seu text per comprendre que es tracta ni més, ni menys que de la construcció dels banys públics d'*Iluro* que hem de suposar situats als entorns del fòrum. No en tenim encara evidència arqueològica, però indubtablement una ciutat com la Mataró romana havia de disposar d'un equipament termal adient, i la inscripció fragmentària que ara comentarem n'és la primera prova contundent. Hi podem llegir i restituir el següent:²⁰

[PECVNI o ARE]A PRIVATA

16. Hem de donar aquí les gràcies a J. Garcia i també als membres d'Àtics per haver-nos facilitat l'accés i la possibilitat d'estudiar aquestes peces que han estat donades a conèixer per primera vegada al tríptic *Descobrir Iluro. Arqueologia 2000*, Mataró 2000.

17. IRC 1, 214 a IRC V.

18. IRC 1, 216 a IRC V.

19. IRC 1, 217 a IRC V.

20. IRC 1, 215 a IRC V.

[BALINEVM PVB]LICVM . FECIT .
 [- - -IL]VRONENS(ium)
 -----?

És a dir, amb els seus diners o en un terreny privat un determinat personatge (per a nosaltres desconegut) va construir els banys públics. El consell dels Iluronenses...

El *-licum* final de l. 2 no permet altra restitució que *publicum* i, per tant l'única paraula possible al seu costat és *balineum*. Sembla demés que la inscripció feia esment de l'homenatge del senat local a un evergeta privat que va finançar la construcció de les termes dintre del programa de monumentalització d'*Iluro* als primers temps de l'Imperi i ben probablement sota August. Dintre d'aquest panorama és ben coherent que s'utilitzés com a suport de la inscripció el preuat marbre itàlic de *Luni-Carrara*.

La trobada d'aquesta inscripció ha estat una bona sorpresa per a l'arqueologia urbana de la ciutat i mostra una vegada més l'interès que es pot desprendre de la informació epigràfica, tot i trobar-se en un estat fragmentari.

Canviant ja de zona geogràfica, hem de dir que les campanyes d'excavacions des de l'any 1992 al criptopòrtic del fòrum d'Empúries han proporcionat un gran nombre de novetats epigràfiques,²¹ que fan referència lògicament a la vida pública de la ciutat. Seguint la tònica general de les troballes emporitanes, poques són les peces senceres i sovintegen els fragments, d'un gran interès, però, com veurem a continuació.

La primera de les dues noves inscripcions de bronze²² fa referència a una sacerdotessa de Diana, com també ho podem restituir en una placa fragmentària de marbre de la Penne Martin (Saint-Béat) que permet integrar un petit fragment ja conegut:²³

 [- - -IAE] . T(iti) . F(iliae)
 [- - -]IDAE
 SAC[ERD]OTI . D[I]ANAE
 MINI[CIA- - -]
 5 MVM(mia) . Q(uinti) [F(ilia)- - -]
 [- - - - -?]

La traducció seria: Per a ...ia ...ida, filla de Titus, sacerdotessa de Diana, Minicia... i Mummia... filla de Quint.

Si bé el culte a Diana és testimoni a casa nostra en relació amb el sevirat au-

21. Volem agrair l'accés al material epigràfic trobat durant aquests anys a X. Aquilué, director del MAC, Empúries, i als Conservadors, P. Castanyer, M. Santos i J. Tremoleda.

22. *IRC* III, 199 i 206, a *IRC* V.

23. *IRC* III, 198 a *IRC* V. El fragment conegut amb anterioritat correspon al SAC inicial de l. 3 (*IRC* III, 102).

gustal,²⁴ cal pensar en la importància específica que això representa per a Empúries: és la primera vegada que tenim testimoniat un sacerdoci femení –cal suposar que de dones notables, pels seus gentilicis–, dedicat a Diana que podria ser la continuïtat del culte focu d'Artemis a *Emporion*, esmentat per Estrabó (III, 4, 8).

Les excavacions del criptopòrtic emporità ha permès de continuar confirmant l'abundor de l'ús del *marmor Numidicum* o *giallo antico* de Chemtou com a suport de plaques honorífiques.²⁵

Com a última inscripció d'aquest apartat, recordarem la trobada al mateix indret d'un petit altar de gres, molt malmès, però que conté un text força interessant dintre de l'epigrafia votiva i militar. És aquest:²⁶

FORTVNA[E]
L(ucius) . VAL(erius) . FLA[V(inus, -ianus, -us)]
MIL(es) . LEG(ionis) V[III]
5 AVGVSTA[E]
V(otum) . S(olvit) . L(ibens) . M(erito) .

A la Fortuna, Luci Valeri Flavi (o Flavià o Flavius), soldat de la vuitena Legió Augusta, ha complert el seu vot de bon grat.

5. TEXTOS LITERARIS

Des del punt de vista de textos nous que abracin aspectes literaris, cal recordar de manera molt especial un vaset de parets fines de *Baetulo* que sembla tractar-se d'una producció itàlica de l'època de Claudi (41-54 dC). En relleu, una inscripció permet de restituir el text sobre la base d'uns versos d'Ovidi a les seves *Tristia* (2, 105-106):²⁷

[INSCIVS ACTAEON VIDI]T . SINE
[VESTE DIANAM PR]A[ED]A . FVIT .
[CANIBVS SED TAME]N . IP[SE] . SVIS.

Sense voler-ho, Acteó va veure nua Diana i fou la presa dels seus propis gossos.

Tot seguit, també en relleu, s'il·lustra el mite i el text precisa: DEANA ACTA-VIONI . IRRITAT CANES, és a dir: Diana incita els gossos contra Acteó.

24. *IRC* I, 31 i *IRC* IV, 10.

25. *IRC* III, 197, 203, 205, 210, 211, 212, 215 a *IRC* V.

26. *IRC* III, 195 a *IRC* V.

27. *IRC* V, 47; LÓPEZ MULLOR, A.; MAYER, M. «Ovidi a Badalona. *Sylloge Epigraphica Barcinonensis* IV, 2001 [en premsa]; PUERTA LÓPEZ, C. *Baetulo. Ceràmica de parets fines*, Monografies Badalonines 11, Badalona 1989, p. 54-56 i p. 142, fig. 48. El vas ha estat restaurat amb motiu de la seva exhibició a l'exposició «Tarraco, Porta de Roma», Tarragona 2001.

Una seqüència final CO fa temptador completar-la com A[CO] i atribuir a aquest taller la producció ceràmica, però cal dir que fem aquesta proposta només a tall d'hipòtesi, perquè tampoc la tipologia acaba d'ajustar-se a allò que coneixem.

De tota manera, el que aquí ens interessa molt de posar de relleu, és el fet que una peça com aquesta fos comprada a *Baetulo* per algun notable de la ciutat que en tenia, o volia fer-ho veure, el missatge literari i mitològic d'aquest vas tan singular.

6. CONCLUSIÓ

No manquen, com hem vist, nombroses novetats que abracen pràcticament totes les modalitats de l'epigrafia i abasten tot el territori. En aquestes pàgines hem proposat solament una petita cala per a donar una idea de la diversitat de les troballes.

Hem tingut només en compte les troballes a l'àrea catalana, però podem fer esment que a col·leccions privades barceloneses hi ha un nombre considerable d'inscripcions foranes d'origen generalment bètic que són publicades especialment en el marc de la *Sylloge Epigraphica Barcinonensis* que atorga una atenció especial a aquest tipus de material,²⁸ com ho ha fet fins ara *Fonaments*, i esperem que en una etapa propera ho continuarà fent, respecte a les inscripcions dels Països Catalans.

Ben sumàriament, doncs, ens hem proposat de fer un balanç de l'estat actual i d'algunes novetats de l'epigrafia romana a Catalunya, tot anunciant la propera publicació d'*Inscriptions romaines de Catalogne V* que contindrà la quasi totalitat dels documents comentats aquí, pel fet que constituirà el suplement dels quatre ja apareguts. Demés, amb numeració correlativa dintre d'*IRC V*, hi haurà una selecció representativa de l'*instrumentum inscriptum* sense cap pretensió d'exhaustivitat, que d'altra banda és hores d'ara un objectiu impossible.

A excepció de *Dertosa* que ja està publicada, tan sols les inscripcions de les comarques de Tarragona i de *Tarraco* capital hauran d'esperar la ja propera aparició de la segona edició del *Corpus Inscriptionum Latinarum II*, a càrrec de G. Alföldy, que en donarà un panorama exhaustiu.

Serveixin ara com ara aquestes mostres per avaluar el progrés continu en el coneixement de nous elements i, per tant, de la possibilitat d'obtenir nova informació.

28. Podem esmentar, després de la publicació «Inscripciones 'alienae' en museos y colecciones de la provincia de Barcelona». *Ampurias* 44 (1982), p. 185-240, MAYER, M. *Sylloge Epigraphica Barcinonensis*; RODÀ, I. «Dues inscripcions funeràries de la Bètica». A: *Homenatge a Modest Prats*. Girona. (En premsa.)